

פרשת חליחל:

דלת פתוחה בתל אביב ונעולה בבירות

מרזוק חלבי¹

פרשת הסופר עלאא' חליחל סיפקה לנו הזדמנות – המשפטנים והערבים בישראל – לבחון מספר נושאים קשורים למעמדו של המיעוט הערבי בישראל וזכויותיו בצל טכסטים משפטיים ישראלים ובינלאומיים, ובעיקר חוק יסוד כבוד האדם וחירותו. זהו מקרה נדיר שבו נדרש בית המשפט העליון לפסוק בבקשה של אזרח ערבי לנסוע אל מדינה שישראל לא מקיימת איתה יחסים דיפלומטיים או שמוגדרת "מדינת אויב"².

היה אפשר להתייחס אל הפרשה במישור המשפטי, במשמעותו המילולית, בסופו, נגיע למסקנה כי ניתן לראות בהחלטת בית המשפט העליון החלטה העולה בקנה אחד עם הליבראליזם הישראלי ממוקד בזכויות הפרט וחירויותיו, לרבות חופש התנועה, חופש הביטוי והמימוש העצמי. אבל מקרים כאלה מאלצים אותנו להתייחס אל הדברים במישורים שחורגים מהטכסט המשפטי, המתקשרת למצב המיעוט הערבי בישראל, מבחינה קיומית ותרבותית, ולא בישראל בלבד אלא גם במרחב האזורי הערבי. הרי בית המשפט בישראל התיר את נסיעת חליחל לבירות אך בירות אסרה את כניסתו. מה המשמעות של התפתחות זו?

אין ספק כי קבלת עתירת חליחל על ידי בית המשפט העליון לנסוע לקבל פרס בבירות משמעותה כי היגיון המוסר בחוק גבר על היגיון השרירותיות בו. או שזכות האדם ניצחה – ולו זמנית – את המונופול של המדינה על הכוח באמצעות שלטון החוק. הנימוקים של שר הפנים, שנתמכו בעמדה זהה מצד ראש הממשלה, שהתבססו על הוראת "שעת חירום"³ בעניין הנסיעה למדינת אויב, לא עמדו בפני זכות חוקתית כמו הזכות לחופש תנועה. אני סבור שהשופטים יפנו להוראות חוק יסוד כבוד האדם וחירותו בכדי לבקר את העמדה שאוסרת נסיעה באופן מוחלט. על פי ההיגיון של חוק זה, ובהתבסס על טכסטים משפטיים של בית המשפט ושל משפטנים מחוצה לה, לא מן הנמנע כי בית המשפט יראה באיסור שהוטל על נסיעתו של חליחל עמדה שלטונית לא מדתית ולא סבירה שאינה לוקחת בחשבון את פרטי המקרה הספציפי. אני אומר זאת מתוך ידיעה כי עמדתו של בית המשפט הייתה יכול להיות מנוגד במקרים אחרים, ואז לא יחסרו לשופטים נימוקים רציניים השופטים. כלומר, המקרה מתאפיין בנזילות והיא יכולה להתפתח בכיוונים שונים על פי המקרה הנידון או האווירה הכללית. למשל, ההחלטה מנוגדת לתיקון האחרון של חוק יסוד הכנסת⁴ בעניין האפשרות של מניעת התמודדות בבחירות לכנסת של מי שביקר ב"מדינת אויב" ללא אישור של שר הפנים או המוסמך לדבר.

חליחל בחר לעמת בין המדיניות הישראלית שמתבטאת בחקיקות והחלטות שלטוניות לבין זכותו כפרט וכבן של מיעוט יליד, על ידי הבאת עימות זה לפתחו של בית המשפט העליון, שתמך בו. זוהי התפתחות שונה ממה שהיה נהוג עד היום, למשל כשאזרחים ביקרו בסוריה ללא בקשה לקבלת אישור, תוך לקיחת סיכון לעמוד למשפט בגין הפרת הוראות חוק העונשין, או כשעשו זאת חברי כנסת בהסתמך על חסינותם הפרלמנטארית המהותית. בית המשפט תמך בעותר הערבי במקרים האלה אך לא התערב בכדי להבטיח זכויות וחירויות יסוד של הערבים בארץ זו. הרי פרשת הכפרים הלא מוכרים עודנה עומדת בפני בית המשפט שלא עשה צדק עם תושביהם. בית המשפט

¹ הכותב הוא עיתונאי, סופר ומשפטן.

² קדם לו לפחות ח"כ סעיד נפאע וקבוצה של שיחיים דרוזים שביקשו מבית המשפט העליון לחייב את שר הפנים להתיר להם נסיעה לסוריה לצורך קיום טכסים דתיים. בית המשפט התיר זאת בהתחלה תוך הגבלת תקופת השהייה שם. העותרים ביקשו להאריך את התקופה, אך בקשתם נדחתה. בג"צ 2691/06 סייף נ' ראש הממשלה (לא פורסם), ניתן ביום 18.7.06.

³ סעיף 5 בעניין הנסיעה לחו"ל – אישור נסיעה למדינה מסוימת.

⁴ לפי התיקון לחוק יסוד: הכנסת שנחקק ב-2008, תישלל הזכות להיבחר לכנסת כל אזרח שביקר ב"מדינות אויב" (לבנון, סוריה, עיראק ואיראן) (ללא אישור משר הפנים).

בית המשפט העליון התייחס לפרשת חליחל על פי מושגים חוקתיים מתוקנים שמתקיימים מעבר ל"חירום" ו"החריג" עליהם מסתמכת הרשות המבצעת או מי מזרועותיה בכדי לפגוע בזכויות וחירויות באמתלת "הצורך הביטחוני".⁵ כך יכל בית המשפט לתת לבקשת חליחל משמעות אנושית כוללת שעולה בקנה אחד עם אמנות בינלאומיות ואזוריות⁶ ועם המשמעות המתפתחת בישראל לחוק יסוד כבוד האדם וחירותו. כשהוא התיר את נסיעת חליחל אל לבנון, על אף הגדרתה "מדינת אויב", לא הובאה בפניו עמדת הרשויות הלבנוניות. אך הנה היא בפנינו במלוא תפארתה. בסופו של דבר חליחל נשאר בלונדון בהמתנה לאישור כניסה לבנון, אישור שלא ניתן בטענה של חוסר הזמן וכי החוק הלבנוני אוסר על כניסת בעלי אזרחות או דרכון ישראליים, או דרכונים שעליהם אשרות כניסה ישראליות. יש בזה רמז ברור באשר לכינון יחסי נורמאליים (בלשון ערבית: "אלתואסול" מלשון "וסל", קשר, חבר) בינינו כמיעוט ערבי במדינה יהודית לבין עולמו הערבי, ובעיקר זה האסור עלינו.

עקרון היחסים הנורמאליים מוצא לו את שורחיו בשני צידי המקום, כאן ובעולם הערבי. אך החלטת הרשויות הלבנוניות בפרשה זו במיוחד מציב סימן שאלה לא יימחק על עקרון חשוב זה, בעינינו ובעיניהם. האם הגעתו אל בירות של חליחל – לו הזדמנה – מהווה "נורמליזציה" עם האויב הישראלי, או שהיא למעשה מימוש של עיקרון קיום יחסים נורמאליים? הערבי בישראל הכמה לקיום יחסים נורמאליים פעילים, תרבותיים ואנושיים, עם עולמו ותרבותו האסורים עליו במדינות הערביות, עושה זאת כאדם ערבי המבקש לממש את זכותו לקיום קשר נורמאלי עם קבוצת ההשתייכות שלו. בית המשפט הכיר בזכות זו, לפחות במקרה של חליחל. אך נראה כי המדינה הלבנונית שהזמינה את חליחל על ידי משרד התרבות, אינה מכירה בזכותו זו של חליחל ושלנו, וכהוכחה לא העניקה לו אשרת כניסה. אלא אם הם חשבו כי קיום יחסים נורמאליים מתקיים תחת מעטה של סודיות או כובעי קוסמים!

זכות התנועה של הערבי בישראל לא הייתה מובנת מאליה, אם נזכור כי הנסיעה למקום העבודה או הביקור אצל הבת בכפר הסמוך בתוך ישראל, הצריכו עד שנת 1966 אישור תנועה של המושל הצבאי. זכותו לקיום יחסים נורמאליים, ולו במסגרת המפגש המשפחתי במקום ניטראלי – כמו אדמת אירופה למשל – לא הותר מצד ישראל שהשקיעה ועודנה משקיעה מאמצים עצומים בכדי למנוע זאת. כמו כן ישראל עדיין אוסרת ייבוא רשימה ארוכה של ספרים בטענה שמקורן ב-"מדינת אויב"⁷ אך היות ובית המשפט התיר קיומו של קשר פעיל זה בניגוד לעמדת הרשות המבצעת, אז היינו מצפים מהסביבה הערבית, לבנון במקרה זה, לחבק את חליחל ולאפשר לו מגע עם אופק התרבותי אליו הוא נושא את עינו, ולו בשל הזכות ליחסים מנורמלים עם קבוצת תרבותו. בעבר ראינו מקרים של חיבוק חברי כנסת ערבים ומשלחות ערביות. מקרים אלה התאפיינו לרוב בניסיון ערבי להביך את ישראל או להכניסנו תחת כנפי החסות הערבית. אציין כאן את חששי שמא ההכרה החסרה של ישראל באזרחותנו כמיעוט יליד, יש לה מקבילה בצרת ההכרה החסרה בערביותינו וזכויותינו במסגרת ערביות זו, לרבות הזכות לקיום יחסים נורמאליים פעילים – לא כפי שישראל מאפשרת או אוסרת זו אלא על פי האמנות הבינלאומיות והצהרות זכויות האדם ומשמעות הקשרים הטבעיים אצלנו. מתברר כי מושג "אלתואסול" זה הוא בעייתי ועמום מאוד, לא כתוצאה של עמדתה המסתייגת של ישראל בלבד, אלא גם כתוצאה

⁵ "הביטחוני" בישראל הוא המקביל היסודי לכל הערכים והזכויות והחירויות החברתיות האחרות, שביכולתו לעכב או לדחות אותם."

⁶ ראו: האמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות (סעיף 27), הצהרת האו"ם בדבר זכויותיהם של אנשים

⁷ ארגון עדאלה עתר לבג"ץ בשמו של מר סאלח עבאסי, הבעלים של "כלבו ספרים", לאחר שנמסר לו כי הראשון שניתן לו במשך שלושים שנה לייבא ספרים שפורסמו ב"מדינת אויב" לא יחודש, בטענה כי חל איסור לייבא ספרים שיצאו לאור "במדינת אויב" גם אם ייובאו דרך מדינה שאינה מוגדרת "מדינת אויב", וזאת על פי הפקודה המנדטורית האוסרת סחר עם אויב משנת 1939. ראו: בג"צ 894/09 כלבו ספרים נ' שר הפנים, (טרם פורסם), ניתן ביום 1.10.09.

הירחון האלקטרוני של עדאלה, גיליון מס' 71, אפריל 2010

marzuqh@gmail.com